

Izvorni znanstveni rad
UDK 329(497.5).12

Gdje se nalazi liberalna karavana? Perspektive liberalizma - razmišljanje u tri dijela

DARKO POLŠEK*

Sažetak

Autor analizira perspektive liberalizma u Hrvatskoj iz dugoročne, srednjoročne i kratkoročne perspektive. Dugoročnu perspektivu određuje globalna budućnost liberalizma, oko čijeg predviđanja nema suglasnosti među liberalnim teoretičarima. Načelno se može reći da snaga političkih liberala u odnosu na druge dvije velike političke skupine, konzervativce i socijaldemokrate, ovisi o načinu kombinacije vrijednosti slobode, jednakosti i solidarnosti unutar hrvatske političke kulture. Srednjoročnu perspektivu autor određuje na temelju analize socijalne strukture hrvatskog društva koja pokazuje slabost obrazovanih i ekonomski samostalnih socijalnih slojeva kao tipičnih adresata liberalne politike. Autor smatra da se kratkoročno ne mogu očekivati značajne promjene hrvatskoga političkog krajolika.

Knjiga *Kraj povijesti* Francisa Fukuyame (1994.), napoznatija apologija liberalizma kraja XX. stoljeća, završava opisom naroda koji poput karavane lutaju azijskim vrljetima. Neka kola idu nizbrdo, unatrag, u krivome smjeru, po brojnim stranputicama, neka rade velike obilaznice, neka se penju velikim strminama, ali na kraju sva ona ipak moraju stići u saraj. Zanimljiva slika, a nije ni daleko od istine. Jer karavana će doći u neki saraj, a onda će se naknadno tumačiti kako je taj saraj bio baš onaj liberalni. Bilo kako bilo, Fukuyama je, što se tiče perspektiva liberalizma vrlo jasan. Svi narodi prije ili kasnije moraju završiti u liberalnom saraju.

Još se može postaviti pitanje kako se do toga saraja dolazi, odnosno koliko smo od njega udaljeni, i što se zbiva ako neki narodi uporno izbjegavaju taj saraj i taj put (koliko dugo mogu izdržati na krivome putu). U ovome radu pokušat ću odgovoriti samo na prvo pitanje, koje se može formulirati pomoću jedne matrice. Prognoze o sudbini i perspektivama liberalizma su trostruke i odgovaraju shemi na slici 1.

* Darko Polšek, znanstveni suradnik u Institutu za primijenjena društvena istraživanja u Zagrebu

Slika 1

prognoze	vrsta analize	disciplina	područje
dugoročne	teorijska	filozofija	svijet
srednjoročne	praktična	sociologija	Hrvatska
kratkoročne	pragmatična	psihologija, politika	hrv. liberalne stranke

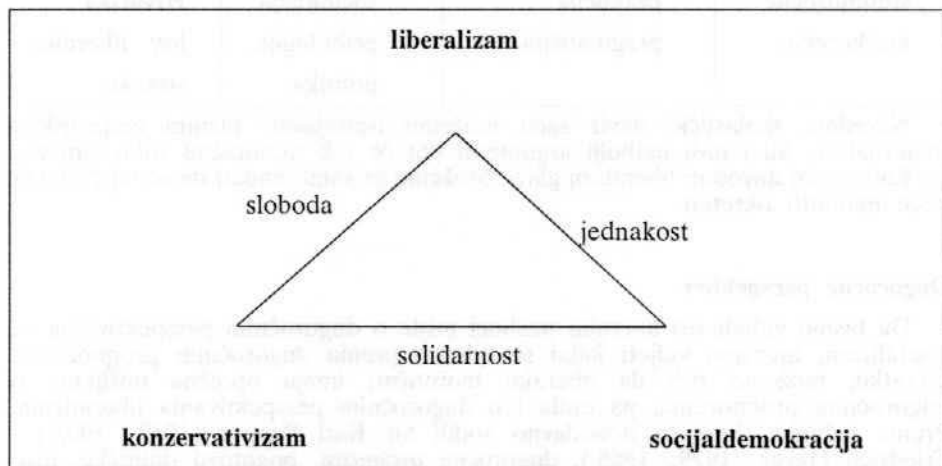
Navedeni skolastički okvir sada možemo ispunjavati raznim empirijskim materijalom, ali i naši najbolji argumenti dat će tek trenutačnu sliku čuperka na Kairosovoj navodno liberalnoj glavi. Možemo se samo nadati da se taj čuperak neće mahnito okretati.

Dugoročne perspektive

Da bismo vidjeli što liberalni mislioci misle o dugoročnim perspektivama za liberalizam, moramo vidjeti kako se odnose prema dugoročnim prognozama. Ukratko, možemo reći da liberalni teoretičari imaju oprečna mišljenja o dugoročnim prognozama, pa onda i o dugoročnim perspektivama liberalizma. Prema jednima, koje su donedavno vodili Sir Karl Popper (1957., 1962.) i Friedrich Hayek (1979., 1988.), dugoročne prognoze, pogotovo političke, nisu znanstvene i racionalne, jer ne postoji objektivna metoda za utvrđivanje onoga što će se dogoditi u dalekoj budućnosti. Osim toga, čak i kad bi je bilo, to ne bi značilo da se takvom navodnom cilju povijesti ne bismo trebali oduprijeti. Nema cilja povijesti. Postoji samo popravljavanje u vlastitome vrtu. "Povijest je posljedica ljudskih djelovanja, ali ne i ljudskog plana", kaže Hayek, čime želi istaknuti da ima smisla djelovati, ali da je naše djelovanje uvijek isuviše ograničeno i nevažno za ishod globalnih ili povijesnih zbivanja. Prema drugima, poput Fukuyame i Kojèvea, povijest ima svoj smisleni kraj, cilj, kojemu naše akcije trebaju težiti, ili (u nekim radikalnijim historicističkim varijantama) u kojima one i teže zacrtanome cilju, bez obzira znamo li mi za nj ili ne. Trenutno na tržištu povijesnih ciljeva krajnji, "pojmovni" cilj, u obliku liberalne demokracije, doživljava neslućenu konjunkturu. Mada je nebesko čistilište, što se povijesnoga cilja tiče, puno izvjesniji cilj. Ukratko, želim reći da niti liberalni teoretičari nemaju jedinstven stav prema dugoročnim prognozama za liberalizam, a o ostalima da i ne govorimo. Moj posve osobni (i neznanstveni) sud jest da će konjunktura liberalizma potrajati sve dok će se demokracija, ljudska prava i (više-manje) slobodno tržište identificirati s liberalnom ideologijom. Kada ta tri bitna područja političkoga života preuzmu sve stranke političkoga spektra, a taj se trenutak približava, postat će posve neizvjesno što bi "pravi liberali" trebali zastupati. Prema raspravama između komunitaraca i liberala, čini se da će se ta rasprava voditi o kvantiteti legitimne intervencije države u ekonomski, politički i privatni život građana. Krenu li tada liberali prema svojim ideološkim izvorima, ideolozima *laissez-fairea*, čini se da nemaju puno šanse za opstanak, jer će ih uvijek nadilaziti konzervativne i socijaldemokratske ideologije, koje imaju daleko veći udio kolektivismu.

Prije negoli krenem na srednjoročne i kratkoročne analize i prognoze, htio bih izložiti jedan dinamični prognostički model kojega često nazivam Hayekovim trokutom (Hayek, 1960.) (premda želim zadržati barem jedan dio zasluga za njegovu “konstrukciju”). Riječ je o shemi na slici 2.

Slika 2

Sličan model po nacionalnome ključu izradio je Isaak Deutscher u knjizi *Rusija, Kina i Zapad*.

Hayekov trokut ne postulira nekakve metafizičke pobjede i prognoze, već drži da u parlamentu tri ideološke opcije imaju, barem matematički i logički, jednake šanse. Prema Hayekovom trokutu, postoje tri osnovne ideologije i tri osnovne društvene vrijednosti, za koje su se borili Jakobinci, Žirondinci, Sankiloti i još neki “nezavisni kandidati”. Riječ je o liberalizmu, socijaldemokraciji i konzervativizmu, odnosno o vrijednostima slobode, jednakosti i solidarnosti. Po dvije ideologije dijele jedan ideal, odnosno svaku ideologiju karakteriziraju dva ideala. Stranice trokuta su elastične, ali tako da opseg trokuta uvijek ostane jednak. Moguće su tri opcije: da jednakostranični trokut takav i ostane, da se pretvori u jednakokrani ili raznostranični. Pretpostavka modela jest da nema besplatnog ručka, odnosno da nijedna ppolitička opcija ne može istovremeno realizirati sva tri ideala (osim u iznimnim slučajevima *velikih* koalicija, kada se ugrožava demokratsko načelo kontrole vlasti).

Model može poslužiti kao prognostička karta u nekoliko različitih uvjeta, tj. za različite svrhe:

- Kada treba otkriti koji će se ideal žrtvovati pobjedi li ideološka opcija ili koalicija ideoloških opcija. Recimo, u slučaju većinske pobjede konzervativaca

žrtvovat će se vrijednost jednakosti, a u slučaju koalicije konzervativaca i liberala daleko najvažnija vrijednost bit će sloboda (najčešće kao sloboda vlasništva).

- Kada treba otkriti koja će ideološka opcija dobiti izbore, ovisno o tome znamo li koji ideal, tj. koja vrijednost prevladava u izbornoj masi. U susjednoj Austriji primjerice pobijedila je opcija "solidarnost", a u Njemačkoj "sloboda" (vlasnička).

- Pored prognoza, ovaj jednostavni trokut može poslužiti kao indikator "stanja nacije" ili "duha jednoga naroda". (Prema tumačenju izbora u Hrvatskoj uz pomoć Hayekova trokuta, građanima Hrvatske trenutno nije pretjerano stalo do "jednakosti". Možda zato problem s nezavisnim sucima i sudovima nije posebno izražen u javnost.)

- Napokon, on može biti koristan i kada treba ustanoviti dublji, tj. latentni lik neke političke opcije.

Toliko o Hayekovu trokutu.

Srednjoročne prognoze

Krenimo sada na srednjoročne analize i prognoze. Prema slici 1. riječ je o praktičnim, sociološkim prognozama vezanim za Hrvatsku. Kakve su (srednjoročne) perspektive liberalizma u Hrvatskoj?

Hayekov trokut i njegova vrijednosno-filozofska analiza točno predviđa odnos vrijednosti i političkih opcija na hrvatskoj političkoj sceni. Prema anketama suradnika Fakulteta političkih znanosti iz Zagreba (Grdešić et al., 1991.), na pitanje "Molimo Vas da sa ovoga popisa izaberete one dvije socijalne vrijednosti koje smatrate odlučnima za program političke stranke koju podržavate", prve dvije vrijednosti na rang listi su "rad" sa 50,99% i "sloboda" sa 46%, dok je za solidarnost tada glasalo samo 3%, a za pravdu samo 21%, tako da raspored na lijevoj strani trokuta, raspored između konzervativaca i liberala točno odgovara izabranim vrijednostima populacije Hrvatske i rezultatima izbora.

Na temelju socijalnih podataka iz istraživanja prije i poslije drugih višestranačkih izbora, teško bismo mogli donijeti zaključak o srednjoročnim perspektivama liberalizma u Hrvatskoj. Tri istraživanja diskriminativnih faktora socijalnih grupacija (Rimac, 1992, 271) pokazuju da su najdiskriminativniji faktori religioznost, nacionalnost, dob i obrazovanje. Međutim, to nam istraživanje (Rimac, 1992, 269) ne omogućuje da na temelju diskriminativnih faktora iz tri različita istraživanja odredimo "tipičan" raspored glasača liberalne stranke.

Istraživanje pokazuje da bi sve glavne socioprofesionalne kategorije stanovništva glasale za "desnu" opciju, osim srednjih i visokobrazovanih koji glasaju za opciju "centar" ili "lijevo". Sloj kojemu bi se liberalna stranka u Hrvatskoj trebala obraćati, ili točnije sloj koji je naklonjen liberalima jesu srednje i visokoobrazovani stručnjaci. Pored činjenice da su članovi HSLS-a u posljednjim štrajkovima školskih nastavnika propustili podržati sloj koji je naklonjen liberalima (što je činjenica koja govori o pragmatičnim perspektivama), valja pogledati statističke podatke o obrazovanju općenito. Podaci Hrvatskog zavoda za statistiku iz popisa 1991. (*Statistički ljetopis Hrvatske*, 1992, 80) govore da radnika sa srednjom, višom i visokom stručnom spremom u svim djelatnostima ima

1.044.671. što predstavlja tek jednu četvrtinu stanovnika Hrvatske. Raspored po djelatnostima pokazuje da taj broj "obrazovanih" treba bitno smanjiti kako bi se dobio iole realističniji podatak o potencijalnim glasačima liberalne opcije. Ukratko, želim reći da obrazovanost ne može biti jedini "diskriminativni" kriterij za procjenu glasača liberalne opcije. Pored toga, podaci o školovanju stanovništva u osnovnim i srednjim školama (*Statistički ljetopis Hrvatske*, 1992, 367) pokazuju još jednu rezervu prema "obrazovanosti" kao osnovici za izbornu podršku liberalima.

Oscilacije u posljednjih trideset godina pokazuju da od 1975. relativno naglo pada broj osnovnih i srednjih škola, učenika, učitelja i nastavnika. Taj se pad katkada objašnjava prestrukturiranjem škola u tome razdoblju. Unatoč tomu, ne možemo sumnjati u opći trend pada broja zaposlenih u tome sektoru. (Slični pokazatelji, kojima bismo potvrdili opći pad kriterija "obrazovanosti" mogli bi se dobiti i iz podataka o padu broja biblioteka, manjoj potrošnji papira itd.) Recentno socijalno stanje toga sloja stanovništva govori nam da je taj sloj prvi na udaru društvene pauperizacije, te da ćemo ubrzo morati zanemariti kriterij "obrazovanosti" kao distinktivno obilježje glasača liberalne opcije.

Sljedeći kriterij koji želim istaknuti kao potencijalni resurs liberalnih glasača jest kriterij zaposlenosti. Prema liberalnoj doktrini, tj. ideologiji, klasa koja ima najviše razloga da glasa za liberalizam jest klasa vlasnika proizvodnih sredstava, tj. klasa poduzetnika, ili ukratko privatni sektor. Naprotiv, radnici u društvenom sektoru koji su za održanje vlastite radne sigurnosti ovisni o političkim odlukama, izabiru ili lijeve opcije (radi međusobne solidarnosti radnika) ili desnije opcije (zbog podrške vlasti "koja im daje kruh"). Liberalna opcija koja bi se založila za denacionalizaciju velikih državnih poduzeća ili privatizaciju u svim sektorima društvene djelatnosti ne bi mogla polučiti velike rezultate u društvenome sektoru. Pogledajmo, dakle, kakve su perspektive za liberalce ako se oslone na sektorsku podjelu (usp. *Statistički ljetopis Hrvatske*, 1992, 97). Iako valja imati na umu da podaci nisu najžurniji, s obzirom da se od 1991. raspored radne snage i vlasništva u izvjesnoj mjeri promijenio, u sektoru privatnoga vlasništva radilo je tek 129.000 od 1.432.000 radnika, što iznosi samo 9% radnog stanovništva. Isti, relativno porazan podatak za srednjoročne perspektive liberalizma, dobili smo pogledamo li podatke o uzdržavanom stanovništvu (*Statistički ljetopis Hrvatske*, 1992, 65).

Prema popisu iz 1991. uzdržanih stanovnika bilo je 38%. Danas, nakon velikog vala izbjeglica i prognanika, iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine, taj je broj nesumnjivo i daleko veći. Premda možemo pretpostaviti da svi uzdržavani stanovnici neće biti apriorni protivnici liberalizma, ipak možemo zaključiti da tako veliki broj uzdržanih stanovnika ne potiče aktivizam, koji se obično smatra jednom od bitnijih odlika liberalne ideologije. Istovremeno, taj nam podatak može objasniti kako to da je velika većina izbjeglih i prognanih glasala za vladajuću stranku tj. desnu opciju.

Kratkoročne prognoze

U rasponu od šest mjeseci, između prezentiranja (svibanj 1994.) i pisanja ovoga rada (listopad 1994.), psihološke i političke, tj. kratkoročne perspektive za Hrvatsku socijalno liberalnu stranku, kao jedinu stranku koja eksplicitno spominje liberalizam kao svoju ideologiju, neznatno su se izmijenile. Pored Hrvatskih

nezavisnih demokrata, koji su nastali neposredno prije prezentiranja rada, sada (listopad 1994.) postoji i ujedinjena ljevica, Akcija socijaldemokrata Hrvatske, ASH. Prema neslužbenim pokazateljima, anketama javnog mnijenja (vidi recimo *Globus*, 28. 10. 1994.), nijedan od ta dva, relativno velika događaja na hrvatskoj političkoj sceni, nije bitnije poremetio odnos političkih snaga. Iz toga izvlačimo zaključke da će socijalni razlozi, a ne psihološki razlozi ili interno političko nadmetanje trajnije oblikovati hrvatsku političku scenu, i da se unatoč raznim očekivanjima politički krajolik kratkoročno neće bitnije promijeniti. Pored toga, liberali su, prema riječima jednoga člana rukovodstva liberalne stranke, postavili sebi cilj da i dalje ostanu "drugi". Čelnici HSLS-a na državnim funkcijama zastupaju stavove koji se ne razlikuju bitnije od stavova vladajuće stranke, pa je sasvim moguće da će se najveći "transfer" u prelaznom roku, tj. prije (a pogotovo poslije) sljedećih izbora zbiti upravo između dvije danas najveće stranke u Hrvatskoj. Bez obzira na točnost ovoga predviđanja, unatoč nekim trenutnim anketama javnog mnijenja (koje govore da je razlika između podrške vladajućoj stranci i liberalima samo 3%), malo je vjerojatno da će se rang lista stranaka promijeniti.

Naravno, izlišno je posebno isticati da u politici uvijek postoji mogućnost pojavljivanja niza nepredviđenih okolnosti koje mogu bitno utjecati na raspored političkih snaga, premda osobno ne mogu smisliti niti jednu koja bi, nakon cijelog niza događaja od posljednjih izbora do danas, mogla temeljitije uzdrmati povjerenje u vladajuću stranku.

Nepredviđenu okolnost moglo bi predstavljati isključivo rasplamsavanje rata na cijelome teritoriju Hrvatske, a i tada se raspored političkih snaga, kako pokazuju neka istraživanja, ne bi bitnije promijenio. Ilustraciju navedene tvrdnje pruža istraživanje "psiholoških predispozicija" stanovnika Hrvatske za određene ideološke opcije. Istraživanje skupine autora iz Instituta za primijenjena društvena istraživanja (Lamza, et al., 1992, 114-116) pokazuje da među stanovnicima Hrvatske postoji gotovo konstantni optimizam, koji se ne mijenja paralelno sa mijenama političkih zbivanja. Iz toga bismo mogli zaključiti da je glasačko tijelo relativno neosjetljivo na političke "podražaje", te da niti ratna niti mirna opcija, kao ni veliki promašaji vladajuće stranke, ne idu posebno u prilog najvećoj oporbnoj stranci.

Zaključak

Što se dugoročnih prognoza tiče, one su potpuno otvorene. Liberalni teoretičari (općenito neskloni utopizmu) ne slažu se o metodama postizanja dugoročnih predviđanja. Srednjoročne prognoze za liberalizam u Hrvatskoj nisu sjajne (u istraživanju se pretpostavlja jedna rigoroznija ideološka definicija liberalizma), jer svi analizirani kriteriji, obrazovanje, rad (privatni sektor), aktivnost (neuzdržavanost) pokazuju da bi isključivo obraćanje tim slojevima značilo poraz za liberalnu opciju u Hrvatskoj. Stoga je *low-profile* politika čelnštva hrvatskih liberala pragmatično najprimjerenija politika. Nerazvijenost slojeva kojima bi se klasični ili "socijalni" liberal morao obraćati upućuje na takav način političke borbe. Pa ipak, unatoč relativno (začudujuće) stabilnom političkom tijelu Hrvatske, niti vladajuća, niti oporbena stranka ne može računati na dugoročni uspjeh zadrži li se isključivo na disperznoj (ad hoc) politici. U toj vrlo nespecifičnoj borbi vladajuće i oporbene stranke pobijedit će, čini mi se, ona koja će (nakon sljedećih izbora) najadekvatnije ideološki specificirati svoja socijalna uporišta.

LITERATURA

- Fukuyama, Francis, *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.
- Grdešić, I., Kasapović, M., Šiber, I., Zakošek, N., *Hrvatska u izborima 90.*, Naprijed, Zagreb, 1991.
- Hayek, Friedrich, *The Counter-revolution of Science*, Liberty Press, Indianapolis, 1979.
- Hayek, Friedrich, *The Errors of Socialism*, Routledge & Kegan Paul, London, 1988.
- Hayek, Friedrich, *Constitution of Liberty*, Routledge & Kegan Paul, London, 1990.
- Lamza, V., Milas, G., Rihtar, S., Rimac, I., *Javno mnijenje Hrvatske. Izbori 1992.*, Izvještaj br. 1, Institut za primijenjena društvena istraživanja, Zagreb, 1992.
- Popper, Karl, *The Poverty of Historicism*, Ark, London, 1986.
- Popper, Karl, *Open Society and Its Enemies*, II. tom, Routledge & Kegan Paul, London, 1990.
- Rimac, Ivan, "Socijalni status i politička odluka - izbori 1992.", *Društvena istraživanja*, 2, 1992, 265-274
- Statistički ljetopis Hrvatske*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1992.

Darko Polšek

*WHEREABOUTS IS THE LIBERAL CARAVAN?
ON THE PROSPECTS OF LIBERALISM - A DELIBERATION
IN THREE PARTS*

Summary

The author analyses the long-term, medium-term, and short-term prospects of liberalism in Croatia. The long-term prospects are determined by the global future of liberalism; however, the agreement among liberal theoreticians as to what that future might look like has not been reached yet. It might be said that the clout of liberals in relation to the other two major political groups - conservatives and social democrats - depends on the type of mixture of the value of freedom, equality and solidarity in Croatian political culture. The medium-term prospects are determined on the basis of the analysis of the social structure of Croatian society which displays a powerlessness of educated and economically independent social strata as the traditional addressees of liberal politics. The author thinks that major short-term changes in the Croatian political scenery are unrealistic.